

HÜSEYN BƏXTİYAROV*GDU-nun dissertantı dos.əvəzi***E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com****REGIONAL INTEQRASIYADA DINI-ETNIK AMILLƏRİN ROLU
(1991-2013-CÜ İLLƏR)****Açar sözlər:** Azərbaycan, Beynəlxalq, Dövlət, Nəqliyyat, Regional**Ключевые слова:** Азербайджан, Международные, Государство, Транспорт, Региональный**Key words:** Azerbaijan, International, State, Transport, Regional

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin regional əməkdaşlığında dini və etnik amillər böyük rol oynayır. Dini amillər daha çox islam ölkələri ilə əlaqələrdə özünü fərqli şəkildə göstərir. Qeyd etmək vacibdir ki, ölkəmizdə müxtəlif dini icmaların nümayəndələri və mərkəzləri fəaliyyət göstərməkdədir. Onların inteqrasiyada rolu onunla səciyyələnir ki, həmin icmalar mənəvi yaxınlığı artırmaqla əməkdaşlığı möhkəmləndirirlər. Ümumiyyətlə, dini amillər bir sıra hallarda etnik amillərlə çulğaşmaqdadır.

Ölkəmizə dini və etnik baxımdan daha yaxın olan Türkiyə Respublikası regionda özünün siyasi fəaliyyətini daha da artırmış və bunun bariz nümunəsi kimi XX yüzilliyin sonlarında yaradılmış Türkdilli Dövlətlər Birliyinin regional inteqrasiyada mühüm rol oynadığını göstərə bilərik. Birlik tarixi, dini və etnik yaxınlığı özündə ehtiva edir. 1992-ci ildə əsas qoyulan TDB tezliklə regionun türkdilli dövlətlərinin həmrəylik, ticarət-iqtisadi, ekoloji, elm, təhsil və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlıq təşkilatına çevrildi. TDB öz tərkibində Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkənistan və Qırğızıstan dövlətlərini birləşdirir. Təşkilatın ali orqanı Türkdilli Dövlət Başçıların Zirvə Toplantılarıdır.

Göründüyü kimi, təşkilata üzv olan ölkələr müəyyən iqtisadi, siyasi və digər baxımdan fərqlənən türk dünyasına daxil olan dövlətlərdir. Həmin dövlətlərin nəhəng SSRİ dövlətinin süqutundan sonra bir təşkilat ətrafında birləşməsi bu ölkələrin tarixində böyük inkişaf kimi qiymətləndirilməlidir. Belə ki, onların yaxınlaşmasına çoxsaylı maneələr olsa da, türkün tarixi ənənəvi gücü süni sədlər qarşısında geri çəkilmədi və mötəbər təşkilat formalaşdı. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, TDB tezliklə özünü doğruldan təşkilata çevrildi və türk xalqlarının tarixində mühüm rol oynamağa başladı.

Qeyd etmək lazımdır ki, təşkilatın ilk toplantısı 1992-ci ilin oktyabrında Türkiyənin paytaxtı Ankara şəhərində keçirilmişdir. Toplantıda aparıcı məsələ dövlətlərarası inteqrasiyanı möhkəmləndirməkdən ibarət idi.

Doğrudur, ilk toplantıda böyük nailiyyətlər əldə edilməsə də, bu yığıncaq türkdilli xalqların əməkdaşlığında ciddi rol oynadı. Belə ki, hər şeydən öncə türk xalqlarının qısa zaman kəsiyində toplanması mümkün olmuşdu. Digər tərəfdən isə Ankara toplantısı türkdilli xalqların regional inteqrasiyaya cəlb olunmasında stimula oldu. Buna görə də ilk zirvə toplantısı kimi bu yığıncaq yüksək qiymətləndirilməlidir.

TDB dövlət başçıların ikinci toplantısı 1994-cü il oktyabrın 18-19-da İstanbulda keçirildi ki, bu toplantıda əməkdaşlığın müxtəlif istiqamətləri geniş müzakirə edildi. Toplantıda diqqəti cəlb edən məqamlardan biri Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ

münaqişəsinin dövlət başçılarının açıq müzakirə obyektı olması idi. Qeyd edək ki, ilk dəfə olaraq ölkəmizin qarşılaşdığı münaqişə türkdilli dövlətlər tərəfindən regional münaqişə kimi qarşılandı və onun törətdiyi faciələrə iştirakçı dövlətlər obyektiv qiymət verdilər. Bu qiymət bir daha təsdiq etdi ki, türkdilli ölkələrin həm regional layihələrin həyata keçirilməsində, həm də münaqişə ocaqlarının aradan qaldırılmasında birləşməsi vacibdir.

İstanbul toplantısının yekunu olaraq 24 maddədən ibarət bəyannamə qəbul edildi (1, 648). Bəyannamədə türk dünyası ölkələrinin əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsinin vacibliyi vurğulandı və qeyd edildi ki, toplantıların davamlı olması üçün bütün maneələr aradan qaldırılmalıdır.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, vahid türk iqtisadi ittifaqının formalaşdırılması, xüsusilə, vergi, gömrük, maliyyə və bank birliklərinin yaradılması türkdilli dövlətlərin siyasi gücünün artmasına kömək edir. Bunu dünya birliyində türkdilli dövlətlərin kifayət qədər möhkəmlənən nüfuzu təsdiq edir. Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkiyə, Özbəkistan, Qırğızstan və Türkmənistanın birgə istehsal etdiyi Ümumi Daxili Məhsulun həcmi 700 mlrd dollardan bir qədər çoxdur. 2008-ci ildə bu dövlətlərdə ÜDM-in artan tempi 8-9 faiz olmuşdur. ÜDM-in çəkisində Türkiyə 510 milyard, Qazaxıstan 85 milyard, Azərbaycan 45 milyard, Türkmənistan 35 milyard, Özbəkistan 25 milyard, Qırğızıstan isə 4 milyard dollar paya malikdir (2,4).

Bu rəqəmlərdən göründüyü kimi, TDB-nə Türkiyə dövləti rəhbərlik etməkdədir. Bununla belə Qazaxıstan və Azərbaycan dövlətləri də təşkilatda böyük nüfuz sahibidirlər. Hər iki dövlətin müxtəlif layihələrdə fəal iştirak etməsi onların təşkilatda mövqeyini daha da gücləndirir.

Azərbaycan dövlətinin iqtisadi potensialının qüdrəti digər layihələrdə də özünü təsdiq etdirməkdədir. Bu baxımdan Azərbaycan-Türkiyə-Yunanıstan-İtaliya qaz kəməri xüsusi qeyd edə bilərik. Həmin layihəyə əsasən Avropanın yanacaq təminatında Azərbaycanın üzərinə böyük öhdəliklər düşür. Belə ki, yeni layihədə Avropanın yanacağa olan tələbatının böyük bir hissəsinin respublikamızın ehtiyatları hesabına ödəniləcəyi nəzərdə tutulur. Bu, onu deməyə əsas yaradır ki, Azərbaycanın mövcud qaz yataqlarında istismar edilən qazın həcmi kifayət qədər çoxdur, lakin, bununla belə yeni-yeni yataqların qazılıb istifadəyə verilməsi zəruridir.

Qeyd edilən layihənin əhəmiyyəti həm də ondadır ki, onun Trans-Adriatik qaz kəməri ilə birləşməsindən sonra yeni-yeni marşrutlar ona cəlb ediləcəkdir. Bununla regional və beynəlxalq inteqrasiya xalqların ictimai-siyasi və iqtisadi həyatında böyük rol oynayacaqdır. Bütün bunlar xalqlar arasında əməkdaşlıq münasibətlərini daha da inkişaf etdirməyə stimül verir və inteqrasiyaya mane olan halları aradan qaldırır.

Qeyd edək ki, türkdilli dövlətlər arasında vahid iqtisadi sistemin yaradılması ortaq valyutanın dövrüyyəyə buraxılmasına şərait yaradır. Bunun əhəmiyyəti onunla səciyyələnir ki, iqtisadi gerilik aradan qaldırılır və xarici maliyyə institutlarından kredit asılılığına son qoyulur. Bir fakt vurğulanmalıdır ki, türkdilli dövlətlər arasında investisiyanın təşəbbüskarı rolunda Türkiyə Cümhuriyyəti çıxış etdiyi halda, hazırda Azərbaycan dövləti liderliyi ələ almaqdadır. Təbii ki, bunun başlıca səbəbi ölkə prezidenti, cənab İlham Əliyevin apardığı uğurlu xarici siyasət xəttidir.

Artıq dövlətimiz Türkiyə Respublikasında iri investisiya layihələrinin rəhbəri kimi ciddi addımlar atmaqdadır. Respublikamızın iqtisadi qüdrətinin yüksəlməsi türk dövlətlərinin regional və beynəlxalq investisiya bazarında fəal iştirak etməsinə geniş imkanlar açmış və bu, həmin dövlətlərin inteqrasiyada rolunu sürətləndirmişdir.

Azərbaycanın digər postsovet türkdilli ölkələrdən fərqi onda özünü göstərməkdədir ki, ölkəmiz region ölkələrinin neft-kimya, yanacaq və nəqliyyat layihələrinə böyük həcmdə kapital qoymuş və bunu geniş miqyasda davam etdirir. Təbii ki, bu, ölkəmizin son 20 ildə apardığı məqsədyönlü beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın bariz göstəricidir.

Bu istiqamətdə atılan mühüm addımları sırasında ölkəmizin qardaş Türkiyə dövlətində həyata keçirilən çoxsaylı layihələrdə aktiv fəaliyyətini göstərə bilirik. Respublikamız yaxın gələcəkdə Türkiyədə iri neft emalı və neft sənayesi kompleksləri tikməklə onun iqtisadiyyatına milyardlarla dollar investisiya qoymağı planlaşdırır ki, bununla Azərbaycanın regionda iqtisadi qüdrəti dəfələrlə artmış olacaq. Eyni zamanda iki dövlət arasında əməkdaşlıq münasibətləri daha dərin xarakter daşıyacaq.

Göründüyü kimi, ölkəmiz regionun ən qüdrətli dövlətləri sırasına çıxmış və bununla ölkəmizin bölgədəki nüfuzu ilə nəinki region ölkələri, həm də aparıcı dünya dövlətləri hesablaşmağa başlamışdır.

Müasir mərhələdə sevindirici hal ondan ibarətdir ki, türkdilli dövlətlər dünya birliyinin enerji təminatçısı rolunda öz fəallıqları ilə seçilir. Regionu dünyanın müxtəlif bölgələri ilə birləşdirən Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Bakı-Tbilisi-Qars layihələri Avropa dövlətlərinin enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində və beynəlxalq nəqliyyat infrastrukturunun yaradılmasında mühüm strateji əhəmiyyət daşımaqdadır. Bu layihələrin həyata keçirilməsi təsdiq edir ki, Azərbaycan dövləti inteqrasiya prosesində fəal iştirak edir və onun fəaliyyəti nəticəsində dünyanın müxtəlif regionları arasında əməkdaşlıq geniş xarakter daşıyır.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, həmin layihələrin həyata keçirilməsi ilə Azərbaycan və Türkiyə dövlətlərinin dünya birliyində mövqeləri möhkəmlənməklə yanaşı, digər türkdilli dövlətlərin, o cümlədən Qazaxıstan və Türkmənistanın da Avropaya çıxışı üçün əlverişli şərait yaranmışdır. Bu istiqamətdə Qazaxıstan dövləti daha çox aktivlik nümayiş etdirməkdədir. Belə ki, artıq Qazaxıstan Trans-Xəzər marşrutunun çəkilməsinə dair sazişi imzalamışdır. Vurğulanması zəruridir ki, Trans-Xəzər marşrutu Qazaxıstan və Türkmənistanın neft və qaz ehtiyatlarının ölkəmizin ərazisindən keçməklə Avropaya nəqlini nəzərdə tutur və regionun iqtisadi inkişafında böyük əhəmiyyət daşıyır. Trans-Xəzər enerji dəhlizi Xəzər dənizi-Qara dəniz-Avropa Birliyi layihəsi kimi də səciyyələndirilməkdədir. Ümumiyyətlə, bu layihə türkdilli ölkələri sıx birləşdirməklə yanaşı, onların dünya birliyinin aparıcı dövlətləri ilə inteqrasiyasını təmin edən enerji dəhlizi hesab edilir.

Bununla yanaşı olaraq vurğulanmalıdır ki, ABŞ və Avropa Birliyinin dəstəklədiyi NABUCCO layihəsinin həyata keçirilməsində də türkdilli dövlətlərin mövqeyi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, bu layihə Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistan qazınının hesabına Mərkəzi və Qərbi Avropanın bir hissəsinin yanacaq ehtiyacının təmin olunmasını nəzərdə tutur. Bir daha təsdiq edilir ki, Avropa ölkələrinin neft və qazla təhlükəsiz təminatında Xəzər regionu başlıca mənbədir, region ölkələri arasında türkdilli ölkələr isə əsas rol oynayır.

Ümumiyyətlə, Türkiyə-Bolqarıstan sərhəddindən Avstriyanın Baumqarten un der Març qəsəbəsinə kimi çəkilməsi nəzərdə tutulan NABUCCO layihəsi Avropa Birliyi ölkələri və ABŞ tərəfindən dəstəklənir və Rusiyanın Qazprom şirkətinin həyata keçirmək istədiyi Cənub axını layihəsinə rəqib olaraq irəli sürülmüşdür. Bolqarıstandan başlayıb Rumıniya, Macarıstandan keçərək Avstriyaya qədər uzanması planlaşdırılan bu xəttin ümumi uzunluğu 1329 km-dir. Nabukko Təbii Qaz Boru Xəttinin minimum 10, maksimum 23 milyard barrel illik daşıma həcminə sahib olması və 2018-ci ildə istismara verilməsi nəzərdə tutulur (3,1)

Türkdilli ölkələrin nəqliyyat şəbəkələrinin genişlənməsində böyük əhəmiyyət daşıyan Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmiryolu xətti nəinki regional, həm də beynəlxalq inteqrasiyanı sürətləndirir. Təbii ki, bu layihədə də Azərbaycan və Türkiyə dövlətlərinin tarixi-etnik və dini yaxınlığı xüsusi qeyd edilməlidir.

2007-ci il noyabrın 21-də Gürcüstanın Marabda kəndində Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xəttinin təməli qoyulmuş və hər üç ölkə prezidentlərinin iştirakı ilə həmin kənddə yerləşən stansiyada açılış mərasimi keçirilmişdir.

BTQ Azərbaycan üçün həm siyasi, həm iqtisadi, həm də strateji baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır. Dəmiryolu vasitəsi ilə ölkəmiz beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinə və Türkiyəyə birbaşa gediş əldə edəcək. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttindən sonra Azərbaycanın iqtisadiyyatını daha da inkişaf etdirəcək. Azərbaycanın ilk illərdə tranzitdən minimal illik gəliri 50 mln. dollar təşkil edəcək (4,1).

Dəmiryolu xəttinin tikintisinə 2005-ci ildə başlanması nəzərdə tutulsa da, həmin dövrdə maliyyə mənbələrinin olmaması tikintinin başlanmasına maneələr törətdi. Digər tərəfdən isə ABŞ və Avropa Birliyi layihəyə qarşı çıxış edərək ona qarşı Qars-Gümrü-Tbilisi dəmiryolu xəttinin açılmasını təklif etdilər. Ancaq, Azərbaycan və Ermənistan arasında mövcud olan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi belə bir layihənin həyata keçirilməsinə mane oldu. Məhz, Azərbaycan dövlətinin dəmiryolu xəttinin tikintisinin maliyyələşdirilməsini öz üzərinə götürməsi onun leallaşdırılmasına şərait yaratdı.

BTQ Mərkəzi və Şərqi Avropa regionu ilə yanaşı, Asiyanın qabaqcıl dövlətlərinin yerləşdikləri əraziləri də əhatə edir. Həmçinin, Çin, Hindistan və digər ölkələrin də bu dəmiryolundan istifadə etməsi mümkün olacaqdır. Bununla BTQ Çindən Mərkəzi Avropaya və Böyük Britaniyaya qədər uzanmaqla beynəlxalq layihə kimi iqtisadi və siyasi əhəmiyyətini artıracaqdır. Göründüyü kimi, BTQ “Şərq-Qərb” marşrutu sistemində daha çox rentabelli nəqliyyat dəhlizinə çevriləcək.

Türkdilli dövlətlər arasında inteqrasiyada TÜRKSÖY-un yaradılması böyük əhəmiyyət daşımışdır. TÜRKSÖY-un əsası 1992-ci ilin iyununda 6 türk dövlətinin Mədəniyyət Nazirlərinin İstanbul şəhərində keçirilən toplantısında qoyuldu. Onun formalaşmağa başa çatması isə bir neçə mərhələdən keçdi. Belə ki, Türkdilli Ölkələrin Mədəniyyət Nazirlərinin Daimi Şurası adlanan quruma 1992-ci ilin dekabrında Bakıda keçirilən toplantıda TÜRKSÖY adı verildi.

1994-cü ilin əvvəllərində Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi “TÜRKSÖY-un fəaliyyət strukturu və prinsipləri barədə müqavilə” layihəsi hazırlamışdı. Müqavilə layihəsi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 may 1994-cü il tarixli 216 sayılı qərarı ilə təsdiq olunmuş və onun həyata keçirilməsi üçün müvafiq sərəncamlar verilmişdi (5,5).

Qeyd etmək vacibdir ki, TÜRKSÖY-un fəaliyyətində respublikamızın çoxşaxəli rolu inkaredilməz faktorlardandır. Fikirlərimizi ölkə prezidenti, cənab İlham Əliyevin TÜRKSÖY Fondunun yaradılmasına dair təklifi də təsdiq edir. Ümumiyyətlə, Fond bütün türk dünyası ölkələrində tarixi abidələri bərpa etmək və mədəniyyətlərarası əməkdaşlığı genişləndirməklə xalqlarımızı daha sıx birləşdirəcəkdir. Eyni zamanda türkdilli dövlətlərin zəngin tarixinin elmi tədqiqi kimi çox məsuliyyətli vəzifə Fondun üzərinə düşür. Qazaxıstan prezidenti Nursultan Nazarbayevin təklif etdiyi kimi, Fond çərçivəsində Türkdilli Akademiyanın yaradılması türkdilli xalqların dilinin, mədəniyyətinin araşdırılması və öyrənilməsinə dəstək ola bilər.

Beləliklə, araşdırdığımız dövrdə regional inteqrasiyada dini-etnik amillər kifayət qədər mühüm əhəmiyyət daşımış, bu məsələ Ulu öndər Heydər Əliyev və onun varisi, ölkə prezidenti, cənab İlham Əliyev tərəfindən ciddi dəyərləndirilmiş, onun vacibliyi xarici

siyasətdə prioritet xətlərdən biri kimi göstərilmişdir. Buna görə də regional əməkdaşlıqda Azərbaycan Respublikası fəal iştirakçı dövlətlərdən birinə çevrilmişdir.

İSTIFADƏ EDILMIŞ ƏDƏBİYYAT:

- 1.Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. B. 2005.
- 2.www.google.az. XIX əsrin əvvəllərində dünyanın bir hissəsini idarə edən dövlətlər
- 3.www.google.az. NABUCCO qaz layihəsi.
- 4.www.google.az. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti.
- 5.www.google.az. Muxtarov K. Azərbaycan Respublikası və TÜRKSOY.

Г.БАХТИЯРОВ

РЕЛИГИОЗНО-ЭТНИЧЕСКОЙ ФАКТОРОВ РОЛЬ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ (1991-2013 ГОДЫ)

В статье региональных религиозных и этнических факторов вопросы были рассмотрены роль в интеграции нашей страны. Было отмечено, что в Азербайджане религиозные и этнические факторы имел важное значение в расширении регионального сотрудничества. В этом направлении и ведущее место занимало исламских государств тюркоязычных стран. Именно с этими странами связей нашей страны, региональное сотрудничество углублялось. В целом исследования показали, что религиозные и этнические факторы серьезно входит в число факторов.

H. BAKHTIYAROV

RELIGIOUS AND ETHNIC FACTORS ROLE IN REGIONAL INTEGRATION (1991-2013 YEARS)

Our country regional religious and ethnic examined the role of factors issues in the integration the article. It was noted that the expansion of cooperation between religious and ethnic factors was of great importance, Azerbaijan's regional. Turkic-speaking countries leading place in this direction and islamic states. It is our country even more exacerbated conflicts regional cooperation relations with these countries. In general research showed that religious and ethnic factors is among serious factors.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Z.Cəfərova, t.e.d. A.Məmmədov

GDU-nun Azərbaycan tarixi kafedrasının 15 oktyabr 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №2).